

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Kış / Winter Sayı/Issue: 46
Sayfa / Page: 11-24

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 30.09.2019
Kabul/Accepted: 26.11.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**MUŞ'UN BAZI KÖYLERİNDE
DIRINDIZ VE TELALEDÂDAN
GELENEKLERİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

***AN EVALUATION ON THE
TRADITIONS OF DIRINDIZ AND
TELALEDADAN IN SOME
VILLAGES OF MUŞ***

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin SULAR

Muş Alparslan Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

ORCID: 0000-0002-4673-2544, meminsular65@hotmail.com

Öz

İnançların, tarih aşan özelliği vardır. Bir dine ait bazı kadim uygulamaların, başka din ve kültürlerde varlıklarını korudukları görülebilir. Dolayısıyla bir bölgedeki halk inanışları araştırıldığında eskiye dair birçok ize rastlanılabilir. Bunun bir örneğini, Eskiçağdan itibaren Asur, Urartu, Med ve Pers gibi birçok medeniyete, dine ve kültüre beşiklik etmiş Muş'un bazı köylerindeki halk arasında yakın zamana kadar uygulanan Dırındız ve Telaledâdan adlı geleneklerde görmek mümkündür.

Köy halkı Dırındız geleneğinde şubat ayının son iki haftasına denk gelen bir günün akşamında, bir meşale yakar ve dama çıkardı. Bugüne has sözler söyleyerek eğlenir, meşaleyi bereket vermesi ümidiyle ev ve ahır bacasının içine sarkıtır ve dönderirdi. Telaladâdan'da ise yirmi mart gecesinde damda ateş yakardı. Çalışmada iki geleneğin uygulanma şekli ve kökeni incelenmiştir. Ayrıca Ermenilerde Terintas/Derindas/Dearnıntaraç bayramı ve Zerdüştilerde Pencı denilen törenle benzer ve farklı yönleri üzerinde durulmuştur. Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma olguyu hem anlaşılır kılmak hem de insanların onlara ne gibi anlamlar yüklediğini tespit etmede olayları doğal ortamında incelemeyi esas alır. Muş'ta iki geleneğin uygulamasına şahitlik edenlerle görüşme gerçekleştirilmiştir. İran'da ise Pencı törenine katılımcı gözlemci olarak iştirak edilmiştir. Ayrıca kitap, makale, internet gibi yazılı ve görsel veri kaynaklarından istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dırındız, Terintas, Telale, Muş, Pencı, ateş.

Abstract

Beliefs have a feature that transcends history. Some practices of a religion can be seen to preserve their existence in other religions and cultures. Therefore,

when the folk beliefs in a region are investigated, many traces of the old can be found. An example of this can be seen in the traditions called Dirindiz and Telaledadan, which have been practiced until recently among the people in some villages of Mus that have cradled many religions, cultures, and civilizations such as Assyria, Urartu, Med, Persia and Seljuks.

According to the Dirindiz tradition, the people of the village used to burn a torch and go up to on the roof of their house in the evening of a day that coincided within the last two weeks of February. These people used to have fun saying words specific to the present day, dangling the torch into the house and barn chimney and returning it in the hope of giving fertility. In Telaladadan tradition, on the night of March twenty, the people used to lit fire on the roof of the house. In this study, the application and the origin of the two traditions were examined. Also, the similar and different aspects of these were discussed with the feast called Terintas/ Derindas /Dearnıtarac in Armenians and the ceremony called Penci in Zoroastrians. The qualitative method was used as research method in the study. Because qualitative research is based on analyzing events in natural environment in order to make the phenomenon understandable and to determine what meanings people place on them. In addition, interviews were held with those who witnessed the implementation of the two traditions in Mus. In Iran, as a participant observer participated in the Penci ceremony. Besides, written and visual data sources such as books, articles and the internet were utilized.

Keywords: Dirindiz, Terintas, Telale, Muş, Penci, fire.

Giriş

Toplumsal bir varlık olan insan, geçmişini depolayan hafızaya sahiptir. Ondan ani değişim göstermesi ve bütün geçmişini bir anda silmesi beklenemez. Yeni bir dine girdiğinde önceki inançlarına ait uygulamaları, örf ve âdetlerini tümüyle terk etmez/edemez; bunun yerine ya aynı şekilde ya da isminde ve mahiyetinde bazı değişiklikler yaparak yeni müesses inancının bir özelliğiyle bütünleştirir ve yaşatmaya devam eder. Bunu isteyerek ya da farkında olmadan yapar. Böylece kadim uygulamalar nesiller boyu yaşatmaya devam eder; din ve kültürlerin birbirini bu şekilde etkilemesi de olağandır. Dolayısıyla toplumların dinî-toplumsal hayatlarında önceki inanç ve geleneklerinin büyük bir tesiri vardır. Günümüzde Anadolu Müslüman din anlayışında özellikle Tunceli yöresi Alevi inancının birçok unsurunda Şamanizm ve eski Türk inançlarının etkilerini görmek mümkündür (İnan, 1952: 28; Yıldırım, 2010: 18). Bu durum, geçmiş ile yeni din ve kültürün çatışmasından oluşacak gerginliğin giderilmesi açısından insanın toplumsal adaptasyonu için de önem arz etmektedir.

Geçmiş dinlere ait birtakım unsurların sonraki din ve kültüre yerleşerek varlığını uzun yıllar devam ettirmesi, inançların *tarih aşan* özelliği ile açıklanmaktadır. Bir toplumun mevcut dinî uygulamaları, gelenek, âdet ve kültürü incelendiğinde bunlarda uzun bir geçmişe dayanan izler tespit

etmek ve bunların kökenini anlamak mümkündür. Bu yüzden insanoğlunun dinî ve toplumsal tarihi bilinmeyen bir zamana dayanan sembol ve işaretlerle doludur. Bir zamanlar Anadolu’da hüküm sürmüş Asur, Hitit, Urartu ve Pers gibi medeniyetlere ait bazı dinî uygulama ve geleneklere ait izlere arada geçen binlerce yıla rağmen günümüz Müslüman halk inanışında rastlamak mümkündür. Bunun bir örneği, Muş’un bazı köylerinde yakın zamana kadar uygulanan *damda ateş yakma* şeklinde özetlenebilecek *Dırındız* ve *Telaledâdan* gelenekleridir.

Dırındız ve Telaledân gelenekleri, halk inanışları kapsamına giren konular olmasından dolayı esas itibariyle halkbilimin inceleme alanına girer. Halkbilim, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada bireşime varmayı amaçlayan bir bilimdir. Fakat konunun dinî boyutuyla ve dinle ilişkisine değinmez (Örnek, 2000: 15; Arık ve Eroğlu, 2017: 22) İncelendiğinde bu iki geleneğin dinle yakın ilişki içinde olduğu ve dinî boyut göz ardı edilerek konuyu anlamının zor olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, Muş’un bazı köylerinde unutulmaya yüz tutan iki geleneğin yapılış şekli, dinle ilişkisi, tarihi arka planı, Apostolik Ermeni Kilisesince günümüzde her yıl kutlanan *Terintas/Derindas/Dearnıntaraç* bayramı ve Zerdüşî inancındaki *Penci* denilen törenle benzerlik ve farklılıkları incelenecektir. Muş özelinde yapılan bu çalışmayla amaç, buradaki halk inanışlarını İslam öncesi bir din veya kültürle ilişkilendirmek değildir. Kaldı ki ateş merkezli uygulamalar Orta Asya, başka coğrafya ve dinlerde geçmişte-günümüzde görülmektedir. Türkî Cumhuriyetlerinde Nevruz bayramında ateş önemli bir figürdür. Yahudilerin sinagoglarında sürekli yanan *ner tamid* denilen ışık/ateş ve *menora* adında yedi kollu şamdan vardır (Gürkan, 2010: 155).

Yöntem olarak doğal ortamında insanların bir konuyu, hayatı ve dünyayı nasıl anlamlandırdıklarını inceleyen nitel araştırma kullanılacaktır. Araştırmanın başlıca amacı bu anlamları ortaya çıkarmak ve yorumlamaktır (Merriam, 2013: 24). Veriler, görüşme, gözlem ve veri analizi teknikleriyle elde edilecektir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılacağından katılımcılara konuyu kendi bakış açısıyla anlatmasını sağlayacak önceden hazırlanmış açık uçlu sorular yöneltilecektir. Verilen cevaplar sesli kayıt edilecek, sonradan yazılı olarak çözümlenmesi yapılacaktır. Görüşmecilerden izin alınabilenler gerçek isimleriyle, izin alınamayanlar da müstear isimle belirtilecektir. İran’ın Yezd ve Türkiye’nin Muş şehirlerinde alan çalışması yapılmıştır. İran’da çalışma örneklemini Yezd’in Mezre-i Kelantır, Muş’ta ise katılımcı kişilerin yaşadığı Dokuzpınar, Sarıpınar, Kıyık, Üçsirt ve Bostankent köyleridir. Köylerde *muhacir* denilen göç ederek sonradan

yerleşmiş insanlar ikamet etmektedir. İki geleneğin bu insanlar vasıtasıyla Muş halk inancına getirildiği ifade edilebilir. Veri analizinde kitap, makale ve internet gibi yazılı-görsel veri sağlayan kaynaklardan istifade edilecektir.

1. Dırındız Geleneği ve Terintas Bayramı

1.1. Muş'ta Dırındız Geleneği

Dırındız geleneği, Bulanık ilçesinin bazı köylerinde yakın zamana kadar mevcuttu. Bu köylerden Dokuzpınar'ın¹ eski sakinlerinden Arslan Arslan konuyla ilgili şu bilgileri vermiştir:

Bizim köyde eskiden her mart ayında baharın gelişini karşılamak için Dırındız denilen bir geleneğimiz vardı. Dırındızda ateş yakardık, buna *Dırındız ateşi* derdik. Bir ağacın ucuna bez bağlar, üzerine gazyağı döker tutuştururduk. Bu bir nevi meşaleydi. Köyde Dırındız ateşini yakan aileler ki bunların geneli gençlerden oluşurdu dama çıkarlardı. Damda dolaşır, türküler söyleyerek eğlenirlerdi. Meşaleyi taşıyanlar bugüne has şu satırları tekrar ederlerdi: “Dırındız karvani kız ya kış-ı rız ya kış-ı fış”.² Bunun anlamı, *Dırındız ya kışı uzatacak ya da baharı getirecektir*. Bazı evler de dama çıkmadan evlerinin önünde ateş yakar etrafında dolanırlardı. Köydeki bütün evlerin Dırındız ateşini yakması mecburi değildi. Dırındız kelimesinin anlamı, bu geleneğin bize nereden ve nasıl geldiği konusunda bilgim yok. Kesin olarak bildiğim, bunun İslam'a ait olan bir gelenek/inanış olmadığıdır. Fakat geleneğin, köydeki insanların geneli tarafından eğlence vesilesi olarak olumlu karşılandığını söyleyebilirim. Dırındız çocukluğumdan köyümüz 2008 yılında baraj suyu altında kaldığı zamana kadara mevcuttu ve komşu köylerde de yapıldığını biliyorum (Arslan Arslan, Görüşme: 22/03/2018).

Dokuzpınar Köyü'nden Abdullah ile yapılan görüşmede o, hastalığından dolayı görüşme gerçekleştirilemeyen dedesinin, Dırındız ateşinin eskiden bir ağacın ucuna bağlanılan kuru otları yakıldığını sonradan bunun için çaput ve gazyağı kullanıldığını dediğini ifade etti (Abdullah, Görüşme: 17/03/2017).

Dırındız meşalesini yakarak dama çıkanlar, ayrıca ateşi ev ve ahırların bacasından sarkıtıp dönderirlerdi. Bunun amacı, ateşin eve ve ahırda-

1 Dokuzpınar, Muş'un Bulanık ilçesine bağlı bir köydür ve eski adı Koğak'tır. Muş il merkezine 90, Bulanık merkezine 43 kilometre uzaklıktadır. 2008 yılında yapılan Alparslan-1 barajı suyu altında kalmıştır. <http://www.bulanikbilicannnews.com/kogak-dokuzpinar-koyu/513/>, (22.02.2016).

2 Bunun başka bir varyantı da şöyledir: *Dırındız karvani kız, yan duke kız, yan dibe dız/rız*''dır.

ki hayvanlara bereket getirmesiydi. Köyde Dırındız ateşinin yakıldığı gün iki âdet daha vardı. Bugünde, aileler lahana dolması yaparlardı. Dolmaların birinin içine bir düğme, boncuk veya küçük bir ağaç parçası koyarlardı. Dolma akşam ev halkına servis edilirdi. İçinde düğme olan dolma tanesi kime denk gelirse bu kişi, evin o yıl en şanslı kabul edilirdi. Diğer uygulamada çok sayıda yumurta haşlanır, yarısı kırmızı, yarısı sarıya boyanırdı. Dama çıkanlar birer yumurta alır tokuştururlardı. Yumurtası kırılmayan kazanır, kırılan yumurtayı alırdı. Son dönemlerde köyde gerek Dırındız ateşinin yakılmasını gerekse yumurta boyama ve tokuşturma etkinliğinin İslamî olmadığını söyleyerek buna karşı çıkanlar olmuştur (Cemal Salmazem, Görüşme: 19/03/2018).

Yapılan görüşmelerde Dırındızın tam olarak hangi tarihte yapıldığı ile ilgili net bilgiye ulaşılmamıştır. Bu konuda öne çıkan tarih, şubatın son iki haftası arasında bir zaman aralığıdır. Muş halk inancında Dırındız geleneği hakkında verilenlerden bunun Ermeni Apostolik Kilisesince günümüzde *Terintas* ismiyle her yıl yapılan ritüelle yakın benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

1.2. Ermeni Terintas Bayramı

Ermenilerin *Terintas*, *Derindas* ve *Dearnuntaraç* gibi farklı şekillerde isimlendirilen her yıl törenle kutlanan bir bayramı vardır. Bayram, İngilizcede *arınma* ve *temizleme* anlamlarını ifade eden *Purification Feast* şeklinde adlandırılmıştır. Kutlanma zamanı Hz. İsa'nın doğumunun üzerinden kırk gün geçtiği belirtilen on dört şubattır. Bayramın ortaya çıkışı, meşhur hikâyede, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurmasının üzerinden kırk günlük temizlenme süresi geçtikten sonra onu Tanrı'ya sunmak için Kudüsteki Mabet'e götürmesine dayandırılır (Marshall, 2007: 22)³ Luka İncili'nde bildirildiğine göre Mabet'te Simon adında bir Yahudi, bebek İsa'yı kolları arasına alır. Ulusları aydınlatıp İsrail'e yücelik kazandıracak ışığı gördüğünü, artık huzur içinde ölebileceğini söyler (Luka, 2013: II, 25-32).

Bayram, İncil metinlerinde geçen bir olayla ilişkilendirilmesine rağmen gerçekte Terintas'ın kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk olarak bunun Hıristiyanlık öncesi baharın gelişinin kutlandığı bir pagan geleneği olduğu (Mashall, 2007: 22) diğeri ise kutsal ateşe tapınılan çağların ateş tanrısı Mihr'i anmak için her yıl 14 şubatta kutlanan

3 <https://www.timeanddate.com/holidays/common/candlemas>, (tarihsiz); Yahudilik'te Pidyon Haben denilen bir uygulama vardır. Buna göre insan ya da hayvan, her canlıdan doğan ilk çocuk Tanrı'ya aittir. Fakat çocuk bir aylıktan itibaren Mabet'e götürülür özel bir tören yapılır ve beş şekel fidye karşılığında geri alınır. Yahudi geleneğine tabi olan Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı Mabet'e götürmesinin sebebi buydu. Sayılar, 18:15-16; Pidyon Haben için ayrıca bkz. (Altıntaş, 2001: 164-168).

Ateş Gecesi'nin Hıristiyanlaşmış şekli olduğudur (Seropyan, 2003: 43). İster ilki, isterse ikinci görüş doğru kabul edilsin geleneğin Hıristiyanlık öncesine ait bir uygulama olduğu kesin gibidir. Ermenilerin yaşadıkları coğrafyadaki iklim şartları göz önüne alındığında şubat kış ayıdır; baharın gelişi ancak mart ayında gerçekleşir. Dolayısıyla Terintas'ın Mihr tanrısı için yapılan bir bayram olduğu görüşü daha doğru gibi görünmektedir.

Bayrama Terintas isminin verilmesiyle ilgili iki görüş söz konusudur. Birinci görüşe göre, Mihr tanrısı onuruna düzenlenen ayinlerle aynı gün; iyi ile kötü yazgıları gerçekleştirdiği bilinen Giroğ (yazgıcı) lakaplı Tir tanrısının iyi yazgılar yazması için şenlikler düzenlenirdi. Tir adından da *Terintas* ya da *Derindas* türemiştir. Eskiden Ermeni halkı arasında *yazgıcı götürsün* anlamına gelen *giroğidani* denilen bir beddua sözü vardı. Burada Giroğ ile kast edilen Tir tanrısıdır. Bu görüş Ermeni halkının Hıristiyan olduktan sonra önceki çok tanrılı inançlarına ait birtakım gelenek ve uygulamalara yeni anlamlar yükleyerek bunları yeni dinlerinde kullanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Tir tanrısının bayramı Terintas sonradan *Dearnıntaraç*'a dönüşmüştür. Bunun nedeni, halkın önceki inançlarından aniden ve tamamen kopamaması gösterilmektedir. Luka'da geçen hikâyede Yahudi Simon'un, İsa'yı ışık olarak nitelemesi, Terintas'ın ateş ve ışıkla olan ilişkisinden kaynaklanmıştır. İkinci görüşe göre ise Terintas aslında İsa Mesih'in Mabel'e girişinin kırkıncı gününü ifade eden *dearnıntaraç* deyiminin halk ağzında değişikliğe uğramış şekli olduğudur (Seropyan, 2003: 44; Matossian ve Villa, 2012: 199). İkinci görüşü ileri sürerler, bayramın Hıristiyanlığa ait olduğunu bir pagan geleneği olmadığını iddia etmiş olmaktadır.

Hıristiyan olmadan önce Ermeni halkının Terintası kutlamak için kışın en soğuk günlerinde harlı bir ateşin etrafında dönerek, üzerinde atlayıp önünde secde ederek Mihr'e minnet ve saygı borcunu ödediği belirtilmektedir (Seropyan, 2003: 43). Halk arasında daha çok *Dearnıntaraç*⁴ olarak bilinen bayramda 1914 yılı öncesindeki kutlamalarda, kilise avlusunda, ağılın damında veya evin önü gibi farklı mekanlarda ateş yakılırdı. Şubat ayının 13. gününde, akşam duasından sonra kilisenin bahçesinde büyük bir ateş yakılır, bütün köy ateşin etrafında toplanırdı. En önde, ellerinde kutsal ateşte yaktıkları mumlarla o yıl içinde evlenmiş olanlar yer alır, bunlar ateşin etrafında üç kez dönerlerdi. Ateşin evlilik yoluyla oluşturulan birliği verimli kılma ve gelecek nesillere sağlık ve mutluluk verme gücüne sahip olduğuna inanılırdı. Yeni evlilerin ardından kucaklarında bebekleriyle anneler, çocuklarını kötü ruh ve hastalıklardan koruması için ateşin etrafında dönerlerdi. Kısır gelinler doğurganlık kazanmak

⁴ *Dear*, Hz. İsa'yı, *ıntaraç*, götürmek ve sunmak anlamlarını ifade etmektedir. Bu anlamda bayram Hz. İsa'nın Mabel'e götürülmesini ifade etmektedir (Özkan, 2009: 57).

için başörtülerinin kenarlarını yakarlardı. Diğerleri de arınmak için ateşin üzerinde atlardı. O yıl içerisinde dileklerinin gerçekleşmesi isteyenler ise giysilerinden bir parçayı ateşe atarlardı. Tören sonunda herkes aile ocağında de ateşi yüceltmek için yanan bir mum alır evine dönerdi. Mumun ateşiyle evin damında bir ateş daha yakılır ve aynı ritüeller aile ocağının etrafında tekrarlanırdı. Yeni evli çiftlerin bulunduğu evlerde tören farklı bir önem taşırdı.

Yeni çiftin evinde *gelini dama çıkarma* şeklinde bir tören icra edilirdi. Tören için akrabalar hediyeler alır çiftin evine gelirlerdi. Damat, dama getirdiği mumla ateş yakar gelinle ateşin etrafında üç kez dönerdi. Bu arada oradakiler şarkılar söyler, çiftin sağlığına içki içerlerdi. Erkekler de arınmak için ateşin üzerinde atlardı. Ateşin, çaresiz insanları iyileştirme etkisi olduğu inancıyla hastalar halatla dama çıkarılırdı. Bazı yerlerde bereket ve uğur getirmesi için tören ateşinin külleri baca deliklerinden içeri atılırdı. Evin reisi, ateş dumanının gittiği yöne bakarak tarlanın en verimli bölümünü belirlemeye çalışırdı. Büyükanne ateşten aldığı bir avuç küllü hayvanların sağlığı ve bereketi için kümes ve ağıllara serperdi. Diğer insanlar da ateşten aldıkları küllü, *tereyağının bol olması için* sözünü tekrar ederek omuzlarının üzerinden arkaya doğru atarlardı. Gecenin sonunda törendekiler ateşten bir parça odun közü alır, bunu meşale niyetine kullanarak yakınlarının mezarını ziyaret ederlerdi (Matossian ve Villa, 2012: 199-200; Seropyan, 2003: 43-45; Özkan, 2009: 57-58).

Günümüzde Ermeni Apostolik Kilisesi, on üç şubat gününde çok sayıda din adamının katılımıyla kilisede Dearnıntaraç yortusunu/törenini düzenler. Akşama doğru din adamlarından biri, kilisenin mihrabındaki ateşten bir mum tutuşturur sonra din adamları kilisenin avlusundaki kuru ot yığının yanına giderler. Getirilen mumla ucu bezle sarılmış meşale şeklindeki uzun çubuk yakılır. Meşaleyi taşıyan din adamı otları tutuşturur ve ortaya büyük bir ateş çıkar. Bu, İsa'nın ateşle gelmesini sembolize eder. İnsanlar ateşin etrafında toplanır, üzerinde atlar ve sevinç gösteriminde bulunurlar. Bazı insanlar ateşten bir mum tutuştur veya bir tabakla teberrük niyetine köz alır, evlerine götürürler (Marshall, 2007: 22; Seropyan, 2003: 44).⁵

5 <https://www.photolure.am/photoset/99766>, (13.02. 2017); https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AC%D8%B4%D9%86%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D8%A7%D8%B1%D9%85%D9%86%DB%8C, (25.09.2017).

Fotoğraf 1-2-3. 13 Şubat 2017 Ermeni Terintas Bayramı Kutlaması.

Kaynak: <https://www.photolure.am/photoset/99766>

Terintas, Katolik Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesi'nde 2 Şubat'ta kutlanır. Katolik Hıristiyanlar bayramı *Candlemas* olarak isimlendirirler. Bugünde kutsanmış mum yakılır. Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinde bayramda krep hazırlanır ve yenir. Krepi hazırlayan, bir elinde madeni para tutar. Bunun bir yıl boyunca sağlık ve mutluluk vereceğine inanılır. Kardelen çiçeğinin tomurcuklanması *Candlemas*'in habercisi kabul edilir.⁶

Muş'ta Dırındız geleneği ile Ermenilerde Terintas bayramı arasında bazı ortak yönler olmakla birlikte icra edilme şekli ve amacı noktasından aralarında ciddi farklar olduğu görülmektedir. Dırındız ile Terintas kelimelerindeki yazımsal benzerlik, iki uygulamanın yakın zaman aralığında icra edilmesi, ateşin ortak obje olması, meşale şeklinde bir düzeneğin kullanılması ve ateşin gece yakılması benzer yönler olarak zikredilebilir.

İkisi arasında en temel fark, Muş halk inanışında Dırındız'ın her ne kadar bereket gibi inançsal bir yönü varsa da eğlence merkezli bir gelenek şeklinde, Terintas'ın ise Ermeni ve Katolik Hıristiyanlarında İncil'de geçen bir hikâyeye ilişkili olarak inancın bir parçası görülmesi ve ritüel şeklinde icra edilmesidir. Dırındız'da ateşin damlarda, Terintas'ta günümüzde kilise avlusunda yakılması iki uygulama arasında diğer bir fark olarak ifade edilebilir.

İran Ermenilerince de kutlanan Terintas Bayramı'nın (Behrâmi, 2016: 96-97) kutlanma şekli ve zamanı açısından Zerdüşti geleneğe ait Sedi Bayramı'na benzerliği dikkat çekmektedir. Sedi, günümüzde İran'da hem Müslüman hem Zerdüştiler tarafından her yıl miladi takvime göre ocağın son haftasında kutlanır. Sedi Bayramı'nın kesin olarak ne zaman ve kimin tarafından ilk defa kutlandığı bilinmemektedir. Fakat Firdevsî, Şahnâme'de bayramın çıkışını Pişdadî Padişahı Hüşeng'in ateşi keşfetmesi olayına dayandırmaktadır (Firdevsî, 2009: 64). Sonuç olarak Sedi'nin ortaya çıkışının İslam öncesi döneme dayandığı anlaşılmaktadır.

Sedi, Zerdüştiler açısından hem dinî hem millî özelliği olan bir bayramdır. Tahran, Yezd, Kirman ve İsfahan gibi birçok şehirde Zerdüşti-

⁶ <https://www.timeanddate.com/holidays/common/candlemas>, (tarihsiz).

ler Sedi için tören düzenlerler. Törene Müslümanlardan da katılımlar gerçekleşir (Sular, 2019: 245-246). Zerdüştiler, Sedi Bayramı için en büyük töreni Kirman şehrinde yaparlar. Gün içerisindeki programdan sonra din adamları güneş battıktan sonra beyaz giyinmiş olarak ateşkededen⁷ getirilmiş kutsal *Behrâm Ateşi*'nden alır, diğer Zerdüştilerle açık alanda önceden toplanmış kuru ot ve odunların yanına gelirler. Yığının etrafında üç defa dolanır bu arada *Avesta'dan Ateş Niyâyiş* bölümünü okurlar. Sonra malzemeyi tutuştururlar ve ortaya büyük bir ateş çıkar. İnsanlar da ateşin etrafında manzarayı izlerler (Niknâm, 2013: 103-104; Sular, 2019: 246).

Fotoğraf 4-5-6. İran'da Zerdüştilerin Sedi Bayramını Kutlama Törenleri.
Kaynak:<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13619>

Verilenlerden Terintas ve Sedi Bayramlarının her ne kadar icra edilme amacı farklı olsa da kutlanma şekillerinin benzerliği dikkati çekmektedir. Ayrıca iki bayramın zamanı da yakındır. Bu da iki bayramın aynı kaynaktan çıkmış olabileceği sonradan ayrı isimler altında farklı din ve kültürlerle yayıldığını akla getirmektedir.

2. Telaledâdan Geleneği ve Pencı Töreni

2.1. Muş'ta Telaledâdan Geleneği

Telaladâdan, halk dilinde ateşi ifade eden *telale* ve *yakmak*, *tutuşturmak* anlamlarına gelen *dâdan* kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Bu anlamda Telaledâdan, telale ateşini yakmayı ifade etmekte ve belirli zamanda yapılan bir geleneği belirtmektedir. Telaledâdan geleneğinin yakın zamana kadar Muş'un birçok köyünde bulunduğuyla ilgili verilere ulaşılmıştır. Fakat görüşmelerde konuyla ilgili en net veriler Bulanık ilçesine bağlı Sarıpınar, Muş merkez köylerinden Üçsirt, Kıyık ve Bostankent'te elde edilmiştir.

Sarıpınar'da Telaladadân geleneği her yıl yirmi mart gecesinde düzenlenirdi. Bu gece köydeki her ev dama çıkar ateş yakardı. Halk geceyi heyecanla bekler ve birkaç gün öncesinden hazırlığa başlardı. Bir gün öncesinden dama kuru ot istif ederdi; tezek gibi köyde bolca bulunan bir malzemeyi özellikle kullanmazdı. Ateş yakmak için dama çıkanlar aynı

⁷ Ateşkede, Zerdüştilerin mabedinin adıdır.

anda otları tutuştururlardı. Ateşin üzerinden atlar, etrafında döner ve zilgıtlar atarak eğlenirlerdi. Köydeki her evin Telale ateşini yakması zorunluydu yakmayanlar horlanırdı. Aynı zamanda Malazgirt ve Hınısa bağlı çevre köylerden de gece boyunca ateşler yükselirdi (Nevzat Eminoğlu, Görüşme: 15/03/2018).

Sarıpınar'dan Nuri Yünaçtı, Telaledadân geleneğinin kökeni hakkında bilgi sahibi olmadığını fakat eğlence vesilesi olarak insanların bunu olumlu gördüklerini belirtti. Yünaçtı'nın belirttiğine göre, ata geleneği olmasından yaşlılar, gençleri Telale ateşini yakmaları için teşvik ederlerdi. Evde kadın-erkek herkes dama çıkar, ateşin etrafında toplanırdı. Bir eve ait ateş erken sönerse, komşuları o ev halkıyla alay ederlerdi. Sönmemesi için ateş sürekli beslenirdi ve bir-iki saat yanmaya devam ederdi. Ayrıca ateşin başında bekleyenler için önceden suda buğday haşlanırdı. Buna *dâni* denilirdi. Dâni yapan evler, yapmayan komşularına ikram ederlerdi (Nuri Yünaçtı, Görüşme: 17/03/2018).

Kıyık ve Üçsirt köylerinde Telale ateşi sokakta evin önünde yakılırdı (Cazım Çözgen, Görüşme: 17/03/2018). Ateşi yakanlar etrafında dolaşır, üzerinde atlar ve sevinç çığlıkları atarlardı. Köyün gençleri de köyün dışında yüksek bir noktada büyük bir ateş yakarlardı. Komşu köy olan Elçiler ve Mescitli'de aynı zaman aralığında ateş parıltıları görülürdü. Köyün sakinlerinden Ali son zamanlarda ateş yakılmasının İslamî olmayan bir gelenek olduğu gerekçesiyle köyden buna karşı çıkanlar olduğunu ifade etmiştir (Ali, Görüşme: 07/03/2018).

Bostankent'te Telale ateşini damda yakma hazırlığı, *Hevdemal* olarak isimlendirilen martın on yedinci gününde başlardı. Bundan dolayı Telaledadân geleneği aslında Hevdemalla başlayıp yirmi marta kadar devam eden dört günlük süreçti. Akşam ateşin etrafında toplananlar, şu satırları yüksek sesle tekrar ederlerdi: “Nevrûz-ı Sultani, gopal hılanı, zıvıstan û bahar hevdu derânî”. Bunun anlamı, “Nevrûz'un Sultanı, bastonunu salladı kışı ve baharı birbirinden ayırdı”dır. Ateş közlerinden az bir kısmı, bir yangına sebebiyet vermeyecek şekilde bereket vermesi için bacaya atılırdı. Geceye özel şöyle bir oyun da oynanırdı: Bacanın etrafına ailenin her bireyini temsilen bir taş bırakılırdı. Sonraki gün yapılan kontrolde kime ait taşın altında uğurböceği veya başka bir böcek çıkarsa, bu kişi yılın en şanslı kabul edilir ve onu ileride iyi bir talihin beklediğine inanılırdı (Hüseyin Öge, Görüşme: 10/04/2018).

2.2. Zerdüştilerde Pencı Töreni

İran Zerdüşti geleneğinde yirmi mart gecesi dama çıkıp ateş yakma uygulaması vardır. Zerdüştiler *Pencı* olarak isimlendirdikleri bu törenle yeryüzüne inmiş atalarının ruhlarını tekrardan geldikleri yere uğurlarlar.

Pencî'nin yirmi mart tarihinde yapılması takvimden kaynaklanmaktadır. İran'da hicri güneş takvimi kullanılmaktadır. Miladi takvimde yirmi marta denk gelen tarih, hicri güneş takviminde yılın son günüdür (Sular, 2019: 261). Dolayısıyla Pencî töreni yılın son gecesinde düzenlenir.

Zerdüştiler, yeni yılın başlangıç günü olan Nevrûz'dan on gün önce atalarının ruhlarının akrabalarını görmek ve ziyaret için gökyüzünden yeryüzüne indiğine inanırlar. Ruhlar on gün evlerinde kalırlar (Nîknâm, 2009: 69). Hane halkı ruhları kaldıkları sürede memnun etmek için evlerini temizler ve süpürür (Nîknâm, 2013: 112). On gün de beşer şeklinde ikiye ayrılır. İlk beş gün Küçük Pencî son beş gün Büyük Pencî'dir. Pencî töreni, Büyük Pencî'nin son gecesi yapıldığı için bu ismi almıştır (Nîknâm, 2009: 63).

Zerdüştiler, Büyük Pencî boyunca *Hamasapetmeydîm Gâhanbâ-rı* denilen insanın yaratıldığına inandıkları bayramı kutlarlar. Beşinci gün olan yirmi martta, törenler bittikten sonra köydeki Zerdüştiler, çevreden topladıkları kuru otları getirip dama istif ederler. Sabah saat dörde doğru insanları uyandırmak için ateşkedenin hoparlöründen bütün köyde duyulacak şekilde fon müziği çalınır. Uyanan insanlar dama çıkar istifledikleri otların başında yönleri doğuya gelecek şekilde beklerler. Bu arada evin hanımı damda çeşitli ürünlerden oluşan Pencî sofrasını kurar. Sofrada bir tepsi içerisinde kesilmemiş bir karpuz ve kavun, içinde mersin ağacı dalı olan cam bir sürahi, gazyağlı lüküs, sebzi denilen bir tabak içinde çimlenmiş buğday ve su dolu bakır bir sürahi olur. Evin hanımı ayrıca yanına biraz kekik alır. Fon müziğinden sonra *Avesta* okunur. Köyün elektriği aniden kesilir. Bütün damlarda aynı anda ateş yakılır ve her taraftan ateş kıvılcımları yükselir. İnsanlar bağırarak sevinçlerini dile getirirler. Zerdüştilikte kutsal kabul edildiğinden kimse ateşin üzerinden atlamaz. Ateş yandığı sırada evin hanımı sofradaki karpuz ve kavunu dilimler. Kekiki bakır sürahideki suyun üzerine serper ve suyu dama saçar. Ateş köz haline gelince közleri kupa şeklindeki ateşdân denilen bir tabağa koyar ve damdakilerle birlikte damdan iner. Ateşdâni bereket vermesi için evde dolaştırır, sonra ateşkedeye götürür. Bütün evlerde aynı işlem yapılır. Ateşkedeye getirilen ateşdân, orada bekleyen bir din adamı tarafından ateşkededeki kutsal ateşe dökülür. Gün aydınlanmaya başlar ve tören biter. Böylece ruhların uğurlanma işi tamamlanır (Sular, 2019: 263; Hurşîdyan, 2015: 193-194).

Fotoğraf 7-8-9. Zerdüştilerin Mezre-i Kelantur Köyü'ndeki Penci Töreni.

Muş'ta Telaledâdan geleneğiyle Zerdüşti inancındaki Penci denilen tören arasında birçok benzer nokta göze çarpmaktadır. Telala ile Penci ateşlerinin aynı tarihte gece vaktinde damda yakılması, kuru ot kullanılması, ateşin etrafında sevinç çığlıklarının atılması ortak yönlerdir.

Zerdüşti geleneğindeki Penci'nin ruhların uğurlanması gibi dinî bir sebebe dayandırılması Telaladadân'ın inançsal neden olmaksızın eğlence için yapılan bir gelenek kabul edilmesi iki uygulama arasındaki en önemli farktır. Penci'de damda tören sofrasının hazırlanması, ateşin ateşkedeye götürülüp muhafaza edilmesi ve kutsiyetinden dolayı Penci ateşinin üzerinde atlanılmaması, Telale ateşinin üzerinden atlanması ise diğer önemli ayrılıklardır.

Hem Penci hem Telaledâdan'ın, hicri güneş takviminde yılın son günün gecesine denk gelen bir zamanda icra edilmesi iki uygulamanın takvimle ilişkili olduğunu göstermektedir. Büyük ihtimalle bu gelenek, eski tarihlerde geniş bir coğrafyada kullanılmış takvimde senenin son gecesini eğlenerek geçirip yeni yıla sevinçle girmek için oluşturulmuş, sonradan ismi ve mahiyeti farklılaşmıştır. Ayrı takvim sistemlerini kullansalar da hemen hemen her toplumda yeni bir yıla girişte festival, tören ve eğlenceler düzenlenmesi geçmişten günümüze görülmektedir.

Sonuç

Çalışmada, Muş'un bazı köylerinde Dırındız ve Telaledâdan adında tarihleri ve icra edilme şekilleri kısmen farklı ateş merkezli iki geleneğin olduğu ve bunların yakın zamana kadar uygulandığı anlaşılmıştır. Gerek Dırındız gerekse Telaledâdan geleneğinin, *muhacir* olarak isimlendirilen köye sonradan göç eden insanların olduğu yerlerde görülmesi, iki geleneğin sonradan buraya getirildiğine işaret etmektedir.

Dırındız ve Telaledâdan geleneklerinin farklı köylerde birbirine oldukça yakın uygulandığı görülmektedir. Gerek eğlence vesilesi gerekse ata mirası kabul edilmelerinden insanlar iki geleğene oldukça önem atfetmişlerdir. Fakat son dönemlerde İslamî olmadığı gerekçesiyle karşı çıkanlar olduğu dikkati çekmektedir.

Zerdüştilerde adı Sedi olup Terintas ile aralarında birçok ortak yön olan bayramın, Zerdüştilik öncesi politeist inançlı toplumlara ait bir gelenek olduğu sonradan müesses dine girerek günümüze kadar geldiği söylenebilir.

Çalışmada ortaya çıkan diğer bir sonuç, adı ne olursa olsun hangi amaçla yapılırsa yapılsın ateşle ilgili törenlerin Yahudilik, Zerdüştilik ve Hıristiyanlık öncesi çok eski geçmişe sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Muş halk inanışında, Hıristiyanlık ve Zerdüştilikte ateşle ilgili benzer ritüellerin olması, inançların tarih aşan özelliğiyle açıklanabilir. Kadim bir bayram veya geleneğin farklı coğrafya ve kültürlerde benzer veya birbirine yakın şekilde düzenlenmesi bunun delili gösterilebilir.

Kaynakça

- Altıntaş, Y. (2001). *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basım ve Yay.
- Arık, D. ve Eroğlu, A.H. (2017). (Ed.) *Halkı İnanışları*. Ankara: Grafiker Yay.
- Behrâmî, A. (2016). *İran Bayramları*. Değirmenci, N. (Çev). İstanbul: Demavend Yay.
- Gürkan, S L. (2010). *Yahudilik*. II. Baskı, İstanbul: İSAM Yay.
- Hurşîdyan, E. (2015). *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yı İnan-ı Bastân*. Tahran: Şirket-i Çâp-ı Hevâcî.
- İnan, A. (1952) Müslüman Türklere Şamanizm Kalıntıları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (4), 19-30.
- Kutsal Kitap, (2013). İstanbul Yeni Yaşam Yay.
- Matossian, M. K. ve Villa, H.V. (2012). *1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı*. Yılmaz, A. (Çev). İstanbul: Aras Yay.
- Marshall, B. C. (2007). *The Flower of Paradise and Other Armenian Tales*. London: Libraries Unlimited.
- Merriam, S.B. (2013). *Nitel Araştırma*. Turan, S. (Çev). Ankara: Nobel Yay.
- Nîknâm, K. (2013). *ez Nûrûz tâ Nûrûz*. Tahran: İntişârat-ı Fraveher.
- _____. (2009) *Âyîn-i İhtiyâr*. Tahran: İntişârat-ı Tîs.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halk Bilimi*. II Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Özkan, A. (2009). *Kardeş Bayramları*. İstanbul: İnkılap Yay.

- Seropyan, S. (2003). *Cangülüm Anahit ve Kazben*. İstanbul: Belge Yay.
- Sular, M. E. (2019). *Modern İran'da Zerdüştiler*. Ankara: Eski Yeni Yay.
- Yıldırım, E. (Kış 2010) Tunceli Yöresi Alevilerinde Geçiş Dönemi İnanç ve Uygulamaları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*. (42), 17-32.
- <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13619> (04/02/2015)
- <http://www.bulanikbilicannews.com/kogak-dokuzpinar-koyu/513/>, (22/02/2016).
- <https://www.timeanddate.com/holidays/common/candlemas>, (tarihsiz).
- <https://www.photolure.am/photoset/99766>, (13/02/ 2017).
- https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AC%D8%B4%D9%86%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D8%A7%D8%B1%D9%85%D9%86%DB%8C, (25/09/2017).

Katılımcı Kişiler

- Katılımcı 1:** Arslan Arslan, (Gerçek isim, yaş 81, erkek) Dokuzpinar, emekli.
- Katılımcı 2:** Abdullah (Müstear isim, yaş 40, erkek) Dokuzpinar, mühendis.
- Katılımcı 3:** Cemal Salmazzem, (Gerçek isim, yaş 52, erkek) Dokuzpinar, inşaatçı.
- Katılımcı 4:** Nevzat Eminoğlu, (Gerçek isim, yaş 43, erkek) Sarıpınar, akademisiyen.
- Katılımcı 5:** Nuri Yünaçtı, (Gerçek isim, yaş 51, erkek) Sarıpınar, çiftçi.
- Katılımcı 6:** Cazım Çözgen, (Gerçek isim, yaş 54, erkek) Kırıyık, inşaatçı.
- Katılımcı 7:** Ali, (Müstear isim, yaş 24, erkek) Üçsirt, üniversite öğrencisi.
- Katılımcı 8:** Hüseyin (Müstear isim, yaş 55, erkek) Bostankent, çiftçi.